

Bachelorscriptie

Goden en duivels: De kerstening van Saksen voor, tijdens en na Karel de Grote

Student: Mattheüs Terwel, 4259467

Opleiding: Bachelor Geschiedenis

Onder begeleiding van: Dhr. Dr. S.M. (Sven) Meeder

Inleverdatum: 11 Augustus 2016

Inhoudsopgave

Inleiding.....	2
Defensief imperialisme.....	4
De retoriek van God	7
Culturele integratie	12
Met ijzeren tong.....	14
Naschokken en gevolgen	18
Conclusie	21
Bibliografie	24
Gedrukte bronnen.....	24
Literatuur.....	24

Inleiding

‘Geen oorlog die ooit ondernomen is door het Frankische volk was langduriger, zag meer wreedheden of eiste meer inspanning.’¹ Zo luidden de woorden van Einhard, biograaf van Karel de Grote, toen hij in de *Vita Karoli Magni* sprak over de Saksenoorlogen. Waar het voor de Franken een lange reeks aan oorlogen, rooftochten, verdragen en opstanden was, was voor het Saksische volk de verovering van hun thuis echter ook nog een belangrijk keerpunt voor hun geloof en manier van leven. Plots werd hen een vreemde religie opgedrongen door een buitenlandse agressor en werden de symbolen en heiligdommen van hun voorouders met de grond gelijk gemaakt. Waar eerst nog heilige bomen stonden, waren deze geveld en stond er eensklaps een kapel gemaakt uit het hout van de ooit zo vereerde boom. Wat was de reden voor Karel de Grote om Saksen te veroveren en bekeren? Welke pogingen werden er ondernomen door de voorgangers van Karel de Grote en welke vreedzame methoden werden door hen en hun opvolgers ten tijde van de Saksenoorlog gehanteerd? In hoeverre is er sprake van continuïteit tussen het oude Germaanse geloof en het christendom van de Vroege Middeleeuwen in het gebied van de Saksen? Welke methodes gebruikte Karel en zijn regering zelf om de bevolking van Saksen tot bekering te dwingen? Wat waren de gevolgen van de kerstening van Saksen en wat was nou de uiteindelijke reden dat deze zo onrustig verliepen?

In dit werk zal ik trachten al deze vragen te beantwoorden, om uiteindelijk tot een conclusie voor de volgende vraag te kunnen komen: Wat waren de omstandigheden waarin de kerstening van de Saksen plaatsvonden in de periode van 700 tot 850 na Chr.?

Om inzicht in dit onderwerp te verkrijgen, is in dit onderzoek gebruikgemaakt van zowel primaire als secundaire bronnen, waarvan de eerste categorie doorgaands vertaald is vanuit het Latijn in andere werken. De primaire bronnen zullen dan ook voornamelijk schrijvers zijn die gedurende of rond de tijd van de Saksenoorlog en de daarbij behorende bekeringen leefden. Hierbij zal een onderscheid worden gemaakt tussen theologen en missionarisbrieven, hofschrijvers van Karel de Grote en diens belangenbehartigers en middeleeuwse geschriften waaronder Saksische. Gebruikte theologen zijn onder andere Beda, Bonifatius, Daniël van Winchester en Gregorius. Bij hofschrijvers en belangenbehartigers van Karel de Grote valt te denken aan Alcuinus, Einhard en Nithard. De Middeleeuwse geschriften die van belang zullen zijn, zijn de *Heliand*, *Translatio sancti Liborii*, *Capitulatio de Partibus Saxoniae*, *Indiculus superstitionum et paganiarum*, *Ratio de cathecizandis rudibus*, *Lex Saxonum* en de *Annales*

¹ Einhard, *Vita Karoli Magni*, vert. Samuel Epes Turner (Los Angeles, 2016), 15.

regni Francorum. Helaas zijn niet al deze werken evenveel vertaald naar het Nederlands ofwel Engels, dus zal er veel gebruikgemaakt worden van deze bronnen door middel van moderne historici en schrijvers.

Een andere vorm van primaire bron is tevens archeologisch materiaal. Zo kunnen de hoeveelheid gevonden munten in de steden van het Rijnland een blik geven op de welvaart en handel van deze steden in tijdperken zoals die van Karel de Grote. Ook de restanten van oude begraafplaatsen kunnen ons aan de hand van datering en ligging daarvan een inzicht geven op de toenemende populariteit van het christendom ten opzichte van het heidendom gedurende de achtste en negende eeuw.

Aangezien deze bronnen echter niet genoeg zullen zijn om voldoende inzicht te kunnen bieden om alle aspecten van het verhaal van de Saksen accuraat weer te geven, is er ook veel aandacht uitgegaan naar moderne, secundaire bronnen. Onder historici zijn de bekingen van de Saksen wellicht geen breed besproken onderwerp, maar is er wel al veel onderzoek gedaan naar de methodes die toegepast zijn in bekingmissies door geheel Europa gedurende de Vroege Middeleeuwen. Zo zijn de bekingmethodes van de Vroege Middeleeuwen uitgebreid onderzocht in werken zoals die van Richard E. Sullivan, John M. Wallace-Hadrill en Ian Wood. In de werken van de twee eerstgenoemde wordt het geval van de Saksen hier en daar al uitgebreider belicht, maar voor een schat aan informatie moet men toch keren naar werken van Carole Cusack, Ruth M. Karras en James Palmer. Vooral het grondig onderzoek dat verricht is door Ruth M. Karras is een schat aan informatie door de verbanden die ze legt in enkele van de eerder genoemde primaire bronnen en het syncretisme dat te vinden is in de gebruiken van het Germaanse geloof die het christendom overleefd hebben. Continuïteit, discontinuïteit en syncretisme – de samensmelting en het naar elkaar toegroeien van twee verschillende religies – zijn dan ook belangrijke termen binnen dit discours, die zowel voor- als tegenstanders kennen en uitgebreid aan bod zijn gekomen in voorgaande werken.

Uiteraard is er een overvloed aan literatuur beschikbaar die het werk en leven van Karel de Grote in ogenschouw neemt. Hoewel het onderwerp in deze tekst maar een klein hoofdstuk bevat van Karel zijn werk, zijn de discussies die over dit onderwerp zijn gevoerd behulpzaam geweest om het belang van de Saksenoorlog in de context van Karel de Grote zijn regeerperiode te zien. Met name het werk van Robert Flierman gaat uitbundig in op niet alleen de interacties van Karel met de Saksen, maar ook de beeldvorming van de Saksen over het algemeen. Zo is het belangrijk om, voorafgaand aan dit werk, te benadrukken dat de ‘Saksen’ als één volk te omschrijven een verkeerde indruk zou geven op wat ze daadwerkelijk

waren. Voor de komst van Karel de Grote was Saksen een lappendeken van kleine groepjes volkeren, en hoewel er een institutie bekend is waarbij Saksen bijeenkomen om belangrijke politieke zaken te bespreken, genaamd de raad van Marklo, was er geen sprake van koningen. Hoogstens kan gesproken worden van zogenaamde *Kleinkönige*.² Enkel in het geval van oorlog werd er doorgaands een enkele leider gekozen om als krijgsheer te fungeren.

Defensief imperialisme

Voorafgaand aan de Saksenoorlog, bestond de relatie tussen de Saksen en de Franken voornamelijk uit een afwisselende geschiedenis van oorlogen, bondgenootschappen en betaling van Saksisch tribuutgeld. Hier leek een einde aan te komen rond 770, toen Karel besloot de Rijn over te steken en de Saksische gebieden binnen te vallen.

Over de specifieke, onderliggende redenen van de verovering van Saksen valt veel te betwisten. Hoewel Karel vanuit religieuze beweegredenen had kunnen handelen en dat de heilige missie van de paus van Rome door Karel zijn verbond ook de zijne zou kunnen zijn geworden, zal Karel hoogstwaarschijnlijk toch het beste vergeleken kunnen worden met andere voorbeelden uit de geschiedenis die hem voor maar ook na gingen. Zo was voor Rome de voornaamste reden van een inval het creëren van veiligheid voor hun eigen of geallieerde landen door die van anderen eerder binnen te vallen. Dit zogenaamde ‘defensief imperialisme’ zien we wel vaker terug in de geschiedenis, zij het in uitgebreidere vorm. Voor de Europese en met name Britse koloniale rijken was het veiligheid, maar ook handel en uitbreiding van levensruimte door middel van kolonisatie dat ervoor zorgde dat er meerdere wereldrijken gecreëerd werden. Het is bediscussieerbaar dat zelfs enkele moderne oorlogen als een vorm van defensief imperialisme bestempeld kunnen worden.

Ook in het geval van Karel bleek uiteindelijk sprake te zijn van een dreiging dat hem tot handelen dwong. In het Rijnland en omstreken bevonden steden als Keulen, Mainz, Worms, Nijmegen en Ingelheim zich op de grens van wat gezien werd als het ontwikkelde christelijke domein. Al sinds het Romeinse Rijk was de Rijn de natuurlijke grens voor wat gezien kon worden als het beschaafde westen en het woeste, ongetemde oosten. Gezien het belang van de omliggende steden en de toename in handel die waargenomen kan worden vanuit archeologische bronnen zoals de hoeveelheid munten die in deze periode teruggevonden zijn in deze steden, lijkt veiligheid en ook financiële winst alleen al een

² Robert Flierman, *Pagan, Pirate, Subject, Saint. Defining and Redefining Saxons, 150-900 A.D.* (Utrecht, 2015), 118.

belangrijk motief te zijn om de Saksen te onderwerpen.³ Uit hetzelfde werk van Einhard lezen we tevens:

‘De Saksen, zoals bijna alle Germaanse volkeren, zijn van nature woeste mensen. Ze aanbidden de duivel en stellen zich vijandig op jegens ons geloof. Ze vinden het niet oneervol om de wetten van God en de mens te schenden of te zondigen. Er gaat geen dag voorbij zonder incident of anderszins dat weldoordacht er op uit was om de vrede te verbreken. Onze grenzen en die van hen sloten aan elkaar aan en waren bijna overal vlak, open land, behalve, inderdaad, enkele plekken waar grote bossen of bergketens tussenbeide kwamen om de twee gebieden van de twee volkeren met een duidelijke grens te scheiden. Moord, roof en brandstichting kwamen voortdurend voor tussen beide zijdes. Uiteindelijk waren de Franken zo getergd door deze incidenten dat ze besloten een einde te maken aan vergeldingsmaatregelen en een grootschalige oorlog tegen deze Saksen te ondernemen.’⁴

Het was dus duidelijk dat Karel het gebied tot aan de Wezer moest onderwerpen om Saksische acties tussen de twee rivieren een halt toe te roepen, indien hij het Rijnland zou willen beschermen. Om vervolgens door middel van de kerstening van een geheel volk in de gratie van de paus te komen, zou daarbij zonder twijfel nog een mooie bonus zijn. Toch moet er wel degelijk stilgestaan worden bij de reden waarom Karel het zo belangrijk achtte om niet alleen de Saksische gebieden te veroveren, maar tevens op zulke hardhandige wijze te kerstenen. Volgens Michael Wallace-Hadrill was volgens de Franken geen vrede met het Saksische volk mogelijk totdat zij dezelfde religieuze taal spraken en dezelfde zedelijke beginselen kenden als christenen.⁵ Religie kan dan ook gezien worden als een uitermate belangrijk aspect binnen de Saksische strijd, zoals we verderop in dit werk te zien zullen krijgen. Onder een groot deel van middeleeuwse historici is de consensus dat de Saksische strijd niet kan worden aanschouwd zonder de religieuze context, en andersom de bekering niet zonder de Frankische veroveringen, waaronder historici als Wallace-Hadrill, maar ook Ruth Mazo Karras en Richard E. Sullivan.⁶ De kerstening van de Saksen hing dan ook af van de Frankische overheersing, zoals we bijvoorbeeld kunnen zien bij de Rijksdag van Paderborn in 777. Aldaar zweerde een grote groep Saksen een eed aan Karel de Grote, zijn zonen en de Franken door niet alleen hun vrijheid en eigendom aan hen te verlenen, maar werd van hen

³ Henry Mayr-Harting, ‘Charlemagne, the Saxons, and the Imperial Coronation of 800’, *The English Historical Review* 111 (1996), 1113-1133, alhier 1114.

⁴ Einhard, *Vita Karoli Magni*, 15.

⁵ John Michael Wallace-Hadrill, *The Frankish Church* (Oxford, 1983), 183.

⁶ Carole Cusack, ‘Pagan Saxon Resistance to Charlemagne’s Mission: ‘Indigenous’ Religion and ‘World’ Religion in the Early Middle Ages’, *Pomegranate: The International Journal of Pagan Studies* 13 (2011), 33-51, alhier 44-45.

ook verwacht het heidense geloof af te zweren en de doop te ondergaan. Zodoende zouden zij deel uit te maken van het *populus christianus*.⁷

In de *Vita (Lebuini) antiqua* wordt omschreven dat er al voorafgaand aan de Frankische veroveringen een waarschuwing aan de Saksen was medegedeeld door de Angelsaksische missionaris Lebuïnus, die actief was rond 770. Om zich te beschermen tegen de Frankische agressiviteit, zei hij, zou het voor de Saksische onafhankelijkheid goed zijn om tot het christendom te bekeren. Zodoende zouden zij niet overheerst worden ten gevolge van de expansiepolitiek van de Karolingen.⁸ Hoewel de *vitas* geschreven zijn in 850 en omstreeks 920 en dus gebruik zullen hebben gemaakt van kennis van achteraf, is het niet onwaarschijnlijk dat deze realisatie zou hebben bestaan onder de Saksen en missionarissen.

Een oorlog leek in ieder geval onvermijdbaar. De eisen die aan de onderwerping van de Saksen gelegd werden, waren volgens Einhard, hofschrijver van Karel de Grote, dan ook '[...] het afzweren van het aanbidden van demonen en de rituelen van hun voorvaderen, en het christelijk geloof en de sacramenten accepteren, en verenigd zijn met het Frankische volk, waar zij één volk mee zullen zijn.'⁹ De vraag of de veroveringen van Saksen voor Karel een religieuze of territoriale kwestie was, is een historisch debat dat elders uitgebreider gevoerd zal worden dan in dit werk, maar de consensus is dat het christendom het middel tot een doel, namelijk het onderwerpen (of verenigen zoals de contemporaine schrijvers het noemden) van de Saksische volk aan het Frankische, was. Dit betekent dan ook dat het bijbrengen van de individuele christelijke waarden ondergeschikt was aan het dwingen van het ondergaan van de doop en onderwerping aan het Frankische gezag als gevolg daarvan.¹⁰ Met dit in gedachte, klopt het dat Karel de Grote met zijn 'ijzeren tong' inderdaad meer mensen wist te bekeren dan alle Angelsaksische missionarissen die hem voor gingen, hoewel de methode en de resultaten daarvan in twijfel kunnen worden getrokken (iets dat we spoedig zullen zien in dit werk).

De Saksenoorlogen duurden van 772, met de inval van Saksen en de vernietiging van de Irminsul, tot 804, met massadeportaties om het Saksische probleem op te lossen. Opstanden (hoewel sommige bronnen mogelijk van dezelfde kunnen spreken in verschillende jaren) waren opgetekend in 773, 776, 778 en 782, de laatste onder leiderschap van Widukind die in

⁷ Flierman, *Pagan, Pirate, Subject, Saint*, 132.

⁸ Ruth Mazo Karras, 'Pagan Survivals and Syncretism in the Conversion of Saxony', *The Catholic Historical Review* 72 (1986), 553-572, alhier 555-556.

⁹ Einhard, *Vita Karoli Magni*, 16.

¹⁰ Karras, 'Pagan Survivals', 554-555.

785 gedoopt werd. Daarnaast vonden er naschokken plaats in 784, 792, 798, 804 en 809. Sommige van deze opstanden waren zo simpel als een plaatselijke volksmenigte die een kerk trachtte te verbranden, zoals het eerste opgetekende geval bij Fritzlar in 773.¹¹ Desalniettemin werd er tot in de late negende eeuw nog gevreesd voor heidense rovers. Dat geeft al een inzicht in hoe lang het wel niet duurde eer het nieuwe geloof volledig werd geaccepteerd en de heidense bevolking was gepacificeerd.¹² Het is niet onwaarschijnlijk dat de methodes van Karel de Grote hieraan hebben bijgedragen getuige zijn hardhandige optreden met als diepte- (of hoogte)punt het bloedbad van Verden in 782.

De retoriek van God

Om de bekeringsmethodes die gedurende de heerschappij van Karel de Grote werden gebruikt beter te begrijpen, moet eerst teruggekeken worden naar voorgaande pogingen zowel voor als gedurende de Frankische veroveringen. Een groot dilemma waar de christelijke theoretici in de Vroege Middeleeuwen mee zaten, was de methode van bekering die toegepast zou moeten worden. Het bekeren van heidense volkeren was immers geen onbekend concept meer voor de theoretici uit Rome. De Britse eilandengroep ging het continent immers al een tijdlang voor. De rumoerige omstandigheden die gepaard gingen met de situatie op het vasteland was echter niet te vergelijken met de tamelijk vreedzame bekeringsomstandigheden van bijvoorbeeld Ierland. Hierdoor waren er theoretici die een zekere retorische methode beaamden waarin de heidenen door middel van religieuze argumentatie ervan overtuigd zouden moeten worden dat het christendom het superieure alternatief was voor het oude, heidense geloof. Hoewel een ander deel van de Karolingische theoretici een hardhandigere methode aanmoedigden door middel van met name een vorm van politieke druk, zijn het missionarissen en theoretici als Alcuinus, Augustinus, Beda en Bonifatius wiens woorden het meeste indruk hebben gemaakt door de hoeveelheid overgeleverde teksten die ingaan op de omgang van missionarissen met heidenen.¹³

Al in 738 schreef Gregorius II een brief aan de Saksen in een poging hen te overtuigen het christendom te accepteren. Hoewel er geen poging werd gedaan om de gebruikte theologische termen en concepten zoals de gratie van God, eeuwige zaligheid of het concept van één God

¹¹ Cosack, 'Pagan Saxon Resistance', 44-45.

¹² Ian Wood, 'Christianisation and the dissemination of Christian teaching', *The New Cambridge Medieval History* (2008) 710-734, alhier 733.

¹³ Richard Sullivan, 'Carolingian Missionary Theories', *The Catholic Historical Review* 42 (1956) 273-295, alhier 273, 274.

uit de doeken te doen, beval hij hen om hun ‘liegende godheden’ af te zweren.¹⁴ Hoogstwaarschijnlijk wist deze brief echter maar weinig indruk te maken bij het Saksische volk en zou het spoedig toch op een praktische aanpak neer hebben moeten komen. Voorafgaand aan de bekeringswerken in navolging van de veroveringen van Karel de Grote, zijn er al enkele gevallen van vroege pioniers zoals Bonifatius en de eerder genoemde Lebuïnus bekend. De eerstgenoemde is daarbij het voornaamste voorbeeld door het verslag dat overgeleverd is in *Vita Bonifatii* van Willibaldus, dat onder andere over het vellen van de Donareik door Bonifatius vertelt.

In het beruchte verhaal maakte Bonifatius één enkele hak met zijn bijl in de heilige eikenboom, waarna deze omviel door een krachtige wind van boven. Alsof de eik door een goddelijke kracht was aangeraakt, viel deze in vier gelijke stukken, waarna de aanwezige heidenen hun oude geloof afzweerden en de christelijke God in hun hart sloten. Het hout van de eik zelf werd vervolgens gebruikt om een kapel toegewijd aan Petrus te bouwen.¹⁵ Uiteraard behoort de inhoud van dit werk met enige korreltjes zout te worden genomen door de historicus, maar toch bieden ook verhalen zoals deze een interessante blik op de bekeringswerken die verricht werden. Er zullen ongetwijfeld dergelijke gevallen zijn geweest waarin heilige bomen werden geveld om de heidenen te overtuigen, maar zelfs het opschrijven van dergelijke verhalen is op zichzelf een fenomeen dat ons inzichten geeft in de kracht van literaire werken als bekeringsmiddel. Zo is het omhakken van de Donareik bijzonder overeenkomstig aan een soortgelijke scène uit de *Vita Martini* van Sulpicius Severus, daterend van het jaar 400 na Christus.¹⁶ Een soortgelijke nadruk op het vellen van Donareiken zien we ook bij Karel de Grote zelf, die de Irminsul velde in 772. Overigens is het neerhalen van Germaanse heiligdommen en het in de plaats ervan bouwen van kerken een discutabel fenomeen onder historici. Het is mogelijk dat Germaanse heidenen, met hun nadruk op natuurgodsdienst, zelf nooit materiële tempels bouwden of dat, in het geval dat er wel sprake van was, deze al van begin af aan imitaties zouden moeten zijn geweest van de christelijke kerken.¹⁷ Om te beweren dat kerken zich naar hun voorgaande, heidense varianten trachtten te modelleren, zoals enkele latere christelijke schrijvers beweren, is dan ook niet vanzelfsprekend en kan niet met zekerheid gezien worden als onderdeel van een doelbewust integratieproces. Zeker is wel dat in het geval van de Irminsul de nabije waterbron bij

¹⁴ Sullivan, ‘Carolingian Missionary Theories’, 275.

¹⁵ Cosack, ‘Pagan Saxon Resistance’, 37.

¹⁶ Ibidem, 37.

¹⁷ Ibidem, 42-43.

Eresburg gebruikt werd om een grote hoeveelheid heidenen te dopen. Dat duidt erop dat in ieder geval de waterbron een belangrijke cultusplaats geweest moet zijn.¹⁸

Het overnemen en hergebruiken van oude cultusplekken symboliseerde overigens niet alleen de overwinning en superioriteit van het christendom door middel van de nieuwe God die op het territorium op die van de oude godheden treedt, maar duidt tevens op een tendens die hint op integratie van oude tradities in de nieuwe godsdienst.¹⁹ De manier waarop men op vreedzame wijze het christendom aan het simpele volk introduceerde, was immers een weldoordachte zaak. De christelijke theorieën en concepten moesten immers op begrijpbare wijze aan de man gebracht worden, in een taal die ook door de heiden begrepen werd. Er zijn door achtste- en negende-eeuwse schrijvers uitgebreide werken gewijd aan het omschrijven van de methoden die missionarissen zouden kunnen toepassen om door te kunnen dringen tot het simpele volk, waarbij uiteraard de Bijbel als voornaamste bron werd genomen om de heidenen er van te overtuigen dat de christelijke ideeën superieur zijn aan de heidense.²⁰ Een bekende voorstander voor deze vreedzame aanpak, was met name Alcuinus, Angelsaksische geleerde en raadgever van Karel de Grote. Hoewel hij in zag dat de introductie van het christendom bij de heidenen op een hardhandige manier Karel niet te verwijten was, betwistte hij de manier waarop de Saksen benaderd werden zodra deze bereid waren het christelijk geloof te accepteren, alsook de gebrekkige manier waarop de christelijke waarden overgebracht werden.²¹

Alcuinus greep hiervoor terug op het werk van kerkvader Augustinus van Hippo. Het werk van Augustinus ging ervan uit dat bekering alleen mocht gebeuren vanuit puur religieuze beweegredenen. Bovendien moest dit plaats vinden door de heidenen de basisprincipes te onderwijzen op een manier die zij zouden kunnen begrijpen. Hij was erop uit om een strikte minimum aan religieuze kennis te definiëren, eer de heiden in de christelijke wereld kon worden geaccepteerd.²² Deze gedachtegang zien we terug in een brief die Alcuinus aan Arn van Salzburg in 796 stuurde. In deze brief pleitte hij ervoor om de heidense bevolking eerst te onderwijzen, en vervolgens pas te dopen zodra ze de christelijke theorie volledig geloofden. Hij zag dit als een wenselijker alternatief tegenover gedwongen bekering. Dit is een methode die vergelijkbaar was met de voorgaande Angelsaksische methode die

¹⁸ Ibidem, 43.

¹⁹ Karras, 'Pagan Survivals', 570.

²⁰ Sullivan, 'Carolingian Missionary Theories', 274.

²¹ Ibidem, 278.

²² Ibidem, 282-283.

gebaseerd was op de Ierse bekeringstheorie. Ware bekering zou immers pas plaatsvinden wanneer de rationele geest in aanraking zou zijn gekomen met de basisprincipes van het christelijk geloof.²³ Ook Karel de Grote zelf werd hierop geattendeerd. Alcuinus schreef in een brief het volgende:

‘Maar nu moet gij, uit hoofde van uwe verstandige en Gode behagelijke godvreezendheid, ook de schikking maken dat er enige leraars aan het nieuwe volk worden gezonden die door hun godsvrucht, goede zeden, bekwaamheid in zaken van het heilig geloof en kennis van het Evangelie uitmunten. Mannen die, naar het voorbeeld der heilige apostelen, welke zij zich tot hun evenbeeld stellen, het woord Gods verkondigen, en hun toehoorders eerst melkspijzen, dat is, een beminnelijke en lichte onderrichting schenken. Paulus getuigt zulks van zich zelf: “Ook heb ik u, beminde broeders, niet kunnen aanspreken als geestelijke, maar als vleeselijke mensen, als kleine kinderen in Christus. Ik heb u met melk gevoed, en niet met vaste spijs; want gij kon ze toen nog niet verdragen, ja gij kunt het zelfs nu nog niet.”’

Hierdoor wilde de leraar der volken, of Christus veeleer, die door hem sprak, aanduiden dat men bij de bekeringen der heidenen tot het geloof met beminnelijke en zachte onderrichtingen moet beginnen en de kinderlijke ouderdom, als ware het, met melk spijzen; anders mocht de zwakke maag, door het zware voedsel overladen, dezelve weder uitwerpen.²⁴

Alcuinus poogde alzo een leer te definiëren waarmee de essentie van het geloof opgesomd zou kunnen worden, doch nog steeds afgestemd was aan de mentale instelling van de heidenen. In zijn brief schreef hij: ‘Hieronymus heeft ons in zijn verklaring van deze plaats op de orde opmerkzaam gemaakt, welke de Heer heeft vastgesteld. Eerst, zegt hij, moeten zij alle volkeren *onderwijzen*, en daarna de bekeerden *dopen*.’²⁵ Men moest eerst onderricht worden over de onsterfelijkheid van de ziel en de uiteindelijke beloning van goede mensen tegenover de kwade. Vervolgens zou dit onderscheid benadrukt moeten worden door de zondes en misdaden tegenover de goede daden en werken te vergelijken, die het verschil tussen eeuwige verdoemenis met de duivel of eeuwige roem met Christus. Ten derde zou de Heilige Drievuldigheid en de terugkeer van Christus uit de doeken gedaan worden. Pas zodra men deze aspecten en de waarheid van de opstanding, de glorie van de hemelvaart en het oordeel dat ieder mens uiteindelijk onder ogen moet zien en de daarbij behorende straf voor boosdoeners en de prijs van de goedaardige aanneemt, zal men goed genoeg onderricht en voorbereid zijn om gedoopt te kunnen worden.²⁶

²³ Ibidem, 280.

²⁴ Johann Michael Sailer en Michael Antonius van Steenwijk, *Brieven uit alle eeuwen der christelijke tijdrekening*, 4 dln (Rotterdam, 1830), III: 108.

²⁵ Ibidem, III: 110.

²⁶ Sullivan, ‘Carolingian Missionary Theories’, 281.

Onder de gevonden teksten behoren ook preken die missionarissen konden toepassen op grotere groepen heidenen. Waar enkele van deze preken in het teken stonden van de overtuiging dat de heidenen een gelukkiger leven zouden leiden door de christelijke God te accepteren, leek het merendeel echter te leunen op ideeën van overtuiging en retorica. Een voorbeeld hiervan kan gelezen worden in de brief van Daniël, de bisschop van Winchester, aan Bonifatius. In deze brief stelt hij voor dat de missionaris zou moeten beginnen door de heiden te provoceren en zijn eigen versie van de oorsprong van zijn goden en godinnen te omschrijven. Deze denkwijze zou dan vervolgens weerlegd moeten worden door tegenstrijdigheden in het verhaal aan te tonen, zoals de onlogische beredenering van het ontstaan van godheden door middel van een gemeenschap tussen man en vrouw (en dat zij dus niet ouder kunnen zijn dan de mens zelf) en het aanbidden van godheden wiens aardse bestaan enkel bestaat uit bewerkte beeldjes.²⁷ Daniël legde de nadruk op dergelijke debatten met de heidense bevolking, waardoor deze niet alleen hun geloof in twijfel zouden moeten trekken, maar tegelijkertijd deze ook zouden gaan vergelijken met het christelijk perspectief. Hij stelde voor ‘de heidenen van de flank aan te raken, ervoor zorgend dat ze in verwarring raken in plaats van vertoornd, zodat ze beschaamd raken van hun absurde ideeën en ze inzien dat hun beruchte ceremoniën en fabeltjes ons maar al te bekend zijn.’²⁸ Daniël onderstreept echter dat het belangrijk is het christelijk geloof niet over te brengen in een te positief licht. Door enkel het christelijk geloof als spiegel voor de heidenen te houden en hen deze te laten vergelijken met de onzinnigheid van hun eigen, heidense geloof, zou al genoeg aanleiding tot reflectie moeten geven. Indien het christelijk geloof te positief overgebracht zou worden, zou dit volgens Daniël alleen maar voor vijandigheid zorgen.²⁹

De kracht van overtuiging en welsprekendheid leek dus een belangrijk onderdeel te zijn van de Angelsaksische missies naar de Saksische gebieden. Vanuit Rome en de Britse eilanden werden brieven maar ook instructies geschreven over de theorieën die het beste toegepast konden worden op de heidenen, die niet zozeer dezelfde mentale inzichten hadden om concepten zoals de Heilige Drievuldigheid of het onderscheid tussen goed en kwaad en de moraliteiten die centraal stonden in de leer van God. Al met al lijkt het er dan ook op dat het gebruik van retorica een sterk wapen was in de bekeringsmissies op het vasteland – een wapen waar de heidenen van het noorden geen Grieks-Romeinse erfenis van hadden, en dus

²⁷ Bonifatius, *The Letters of Saint Boniface*, vert. Ephraim Emerton (New York, 1940), 49.

²⁸ *Ibidem*, 49.

²⁹ *Ibidem*, 49.

ook geen ervaring hadden met het beargumenteren of weerleggen van theorieën. Het is goed mogelijk dat de bekeringsmissies zeer eenzijdig waren, getuige de hoeveelheid argumenten die in christelijke geschriften genoemd worden en het gebrek daarvan aan heidense argumenten waartegen gewaakt moest worden. Het is uiteraard mogelijk dat de laatstgenoemde de overlevering simpelweg niet heeft overleefd, maar het is duidelijk dat de christelijke missionarissen beter bewapend waren voor theoretische schermutselingen en hier dan ook gretig gebruik van maakten.

Culturele integratie

Door preken en dialogen van missionarissen die met heidenen gevoerd zouden moeten zijn te bestuderen, hebben we een goede indruk kunnen krijgen van de manier waarop de interactie met de twee groepen moet zijn gegaan. Toch is dit niet de enige manier waarop de heidense harten en zielen door het christendom veroverd werden. Zij het bewust of onbewust, culturele toe-eigening en integratie, hoewel anachronistisch, zijn termen die niet zouden misstaan als we zouden proberen de kerstening van Saksen in kaart te brengen. Zoals we hebben gezien in de bouw van kerken waar eerst heiligdommen van het heidens geloof stonden, kon door middel van de overlevering van oude gebruiken het christendom makkelijker geaccepteerd en beter begrepen worden door de Saksische heiden.

Het Saksische werk *Heliand* is een goed voorbeeld van een culturele benadering die het bekeringsproces op lange termijn bevorderde. In dit episch gedicht uit de eerste helft van de negende eeuw werden Germaanse moraliteit en mentaliteit omgezet in het verhaal van het Evangelie, waarmee het verhaal van Christus in begrijpelijke en bekende vorm geïntroduceerd werd aan de Saksen.³⁰ Opvallend is dat Christus in dit werk neergezet wordt als een nobele krijger, en ligt de nadruk meer op Zijn leer en voorbeeld dan op Zijn dood of de dag des oordeels. Concepten als iemand de andere wang toe te keren worden zelfs volledig eruit gelaten en het concept van armoede wordt vervangen door een rijkelijke aankleding van Christus vanaf zijn geboorte, dat in de burcht van Betlehem plaats vond. Ook stamde hij af van een adellijke familie en van de lijn van koning David.³¹ Andere elementen zijn de apostelen die als edelmannen van Judea neergezet worden, de bewering dat men bij bekering een vazal van Christus zou worden, en Christus die de zonden van de mens afbetaalt met *wergild*, een oud-Germaans concept van bloedgeld. In elk opzicht behalve in haar oorsprong

³⁰ James Palmer, 'Defining paganism in the Carolingian world', *Early Medieval Europe* 15 (2007), 402-425, alhier 410.

³¹ Karras, 'Pagan Survivals', 568-570.

als Evangelie is de *Heliand* dan ook een episch Germaans gedicht in een vorm en uitvoering die voor de Saksen overeen kwam met gedichten waar ze al lang voor de komst van het christendom mee bekend waren.³² Het feit dat dit één van de vroegst bekende werken is dat is geschreven in het Oudsaksisch, zegt genoeg over het belang van dit geschrift. De vraag resteert welk deel van de bevolking dergelijke teksten kon lezen, of aan welk deel ze werden voorgedragen. Eerder zou dit werk een testament kunnen zijn voor de opkomst van de Saksische kloosterordes en de geschriften die daaruit voort zijn gekomen. Deze zullen verderop nader belicht worden.

Taal was dus een belangrijke katalysator om het Latijnse christendom over te zetten naar een Germaanse interpretatie daarvan. Zo waren er geen expliciete Saksische woorden om de Heilige Drievuldigheid te vertalen vanuit de oorspronkelijke, Latijnse teksten. Dit probleem is ook in andere aspecten terug te zien, zoals het omschrijven van een zonde als ‘een strafbare daad,’ of boetedoening als ‘compensatie door een daad of geld.’ Woorden die geleend zijn uit het Latijn, zijn zodoende beduidend minder aanwezig in het Oudsaksisch dan in andere Germaanse dialecten, aangezien veel termen overgenomen lijken te zijn vanuit de heidense cultuur.³³ Het uitleggen van de Heilige Drievuldigheid vormde dan ook een obstakel voor missionarissen, waardoor uiteindelijk gekozen werd om deze aan de hand van heidense voorbeelden uit te leggen. Zo was God (de vader) vergelijkbaar met Wodan, die de al-vader genoemd werd, en Christus (de zoon) met de andere goden als de zonen van de al-vader. Toch lijkt het onwaarschijnlijk dat bekeerlingen met een simpele afzwering van de oude goden en een acceptatie van de Vader, Zoon en Heilige Geest genoeg kennis hadden vernomen om de complexiteiten van de Heilige Drievuldigheid te kunnen begrijpen, zoals ook blijkt uit de eerdergenoemde brief die Alcuinus aan Karel de Grote schreef.³⁴

Culturele conversie zien we ook terug in religieuze vieringen. De lijst *Indiculus superstitionum et paganiarum* geeft daar een inzicht in wanneer in de passage ‘Over heiligschennis aan kerken,’ waaronder simpele zaken als diefstal wordt gesproken, maar ook spreekt van verscheidene heidense gebruiken die in de nabijheid van kerken uitgevoerd werden. Deze *dadsisas* en *sisesang*, liederen voor de doden en heidense vieringen, werden daar blijkbaar nog steeds uitgevoerd en werden, hoewel met enige afkeuring, nog steeds getolereerd. Mogelijk waren dit simpelweg gebruiken die geluk zouden moeten brengen en hadden ze geen religieuze context meer, maar het is goed mogelijk dat deze liederen in de

³² Ibidem, 568-570.

³³ Ibidem, 568.

³⁴ Sailer en Van Steenwijk, *Brieven uit alle eeuwen*, III: 108.

loop der tijd door christenen werden overgenomen en alzo overgeleverd werden van de heidense gebruiken.³⁵

Ook andere heidense feestvieringen zijn overgeleverd in een christelijke variant. In een brief van paus Gregorius de Grote aan Mellitus zet Gregorius een theorie uiteen over herkenning en wat wij tegenwoordig ‘integratie’ zouden noemen binnen het bekeringsproces. Hij zegt dat hoe minder heidenen hun geloof hoefden aan te passen aan het christendom, hoe beter dit zou zijn voor het gemak van de bekeerden. Heiligdommen mochten door kerken vervangen worden, maar ook feestdagen werden geacht vervangen te worden door heiligendagen. Hoewel deze brief geschreven was met de bekering van de Angelsaksen in het achterhoofd, zouden ook deze methoden bekend moeten zijn geweest bij de missionarissen van Saksen, die doorgaands van Angelsaksisch afkomst waren of vanuit Angelsaksische gebieden handelden.³⁶

Een ander voorbeeld van dergelijke overleveringen en aanpassingen van het heidense geloof naar het christelijke, was de manier waarop het christendom werd geïnterpreteerd. Christelijke concepten werden omschreven met woorden en concepten die uit de Germaanse traditie en religie kwamen. Zo werd, net als in de *Heliand*, Christus omschreven als een Germaanse krijger. Zelfs het bestaan van de oude goden zoals Wodan en Donar werden niet zozeer ontkennd, maar zij werden omschreven als demonen die minder krachtig waren dan de christelijke God.³⁷ Wel werd verwacht dat deze demonen afgezworen werden gedurende de bekering, zoals blijkt uit de woorden ‘[...] ik verzaak alle werken en woorden van de duivel, Donar en Wodan en Saxnot en al de afgoden die hun gezellen zijn,’ die in de Oudsaksische doopgelofte (ook wel de Utrechtse doopgelofte genoemd) te vinden zijn.³⁸

Met ijzeren tong

Tegenover deze groep van ‘passieve’ theoretici staan echter verscheidene Karolingische schrijvers die een hardhandige aanpak beaamden om de heidense volkeren te bekeren. Zo prees een auteur in de *Translatio sancti Liborii* Karel de Grote juist voor ‘de ijzeren tong’ waarmee hij predikte, refererend naar het gebruik van politieke druk en oorlogsvoering die op de Saksen toegepast werd.³⁹ Het lijkt er zelfs sterk op dat de mentaliteit van Karel de Grote erop neerkwam dat de Saksen zich ofwel massaal moeten bekeren, of dat ze op genocidale

³⁵ Karras, ‘Pagan Survivals’, 564.

³⁶ Ibidem, 570.

³⁷ Ibidem, 566.

³⁸ Ibidem, 567-568.

³⁹ Sullivan, ‘Carolingian Missionary Theories’, 277.

wijze uitgeroeid zouden moeten worden. Dit betekent dat hij er ook niet voor terugdeinsde om extreme maatregelen toe te passen op de staatsinrichting van de Saksische provincie. Tussen 794 en 804 zou één derde van de Saksische bevolking noodgedwongen verdreven zijn van hun land en een nieuwe plaats verspreid over het Frankische Rijk toegewezen zijn.⁴⁰ Het is goed mogelijk dat dit aantal een overdrijving in het origineel verslag is, maar als men hierbij de talloze doden als gevolg van de oorlogen en opstanden op telt, blijft er nog maar een relatief kleine groep over om te bekeren. Degenen die in Saksen achterbleven, waren dan ook onderhevig aan een zware regelgeving: Elke Sakser die na de invoering van de *Capitulatio de Partibus Saxoniae* van 785 en 797 nog steeds weigerde de doop te ondergaan, kon op straffe van dood veroordeeld worden.⁴¹

In dezelfde Capitularia zijn er nog meer van dergelijke overtredingen waar te nemen die ons een blik geven op de hardhandige nastreving van een christelijk Saksen. Andere overtredingen die met de dood bekocht moesten worden, waren het inbreken in een kerk om die te beroven of te verbranden, het vermoorden van een geestelijke, vlees eten tijdens vastendagen, het geloven in, verbranden en opeten van heksen, crematie en menselijke offers brengen. De enige kans om strafmindering te krijgen, is indien een priester beaamde dat de schuldige zijn misdaad had bekend en boetedoening hiervoor had gedaan.⁴² In deze wetten kan mogelijk ook het gedrag van het Saksische volk uit gelezen worden. Het feit dat er zo een strenge wet was tegenover het negeren van de vastendagen (met een nadruk op het eten van vlees), zou er bijvoorbeeld op kunnen duiden dat een grote deel van de bevolking de vastendagen nog negeerde. Mogelijk vielen deze dagen zelfs samen met heidense feestdagen waarop het offeren van dieren en het opeten van vlees plaatsvond, waardoor het niet alleen een weigering te vasten was, maar tevens ook een terugkeer naar heidense gewoontes.⁴³ Er waren echter ook lichtere straffen, voor activiteiten die blijkbaar niet zozeer als een grote dreiging werden gezien. Het offeren of het eten van iets ter ere van heidense goden (of 'demonen,' zoals deze in de *Capitulatio* werden genoemd, waaronder bijvoorbeeld goden als Wodan of Donar) bij waterbronnen of heilige bossen kon afgekocht worden met een boete van 15 tot 60 solidi aan de lokale heer, afhankelijk van de sociale klasse van de misdadiger. Indien dit niet mogelijk was, kon dit ook gecompenseerd worden door middel van een wederdienst aan de kerk. Mogelijk werd dit laatste gedaan om ook de armen een kans te

⁴⁰ Karras, 'Pagan Survivals', 554.

⁴¹ Cosack, 'Pagan Saxon Resistance', 45-46.

⁴² Karras, 'Pagan Survivals', 557.

⁴³ Ibidem, 560.

geven, die het meest waarschijnlijk geacht werden om een dergelijke misdaad te plegen.⁴⁴ Door deze een dienst aan de kerk te laten verrichten, zouden ze alsnog tot bekering kunnen komen.

Uiteindelijk leek de *Capitulatio* in ieder geval haar vruchten af te werpen. Kijkend naar één van de enige laatst overblijvende materiële bronnen, namelijk begraafplaatsen, is er een plotselinge ommekeer waar te nemen in de begraafriten van de Saksen. Waar heidense graven van voor de negende eeuw nog een noord-zuid ligging hadden en crematieresten bevatten, veranderde dit in rap tempo naar begraafplekken met kleine kruizen die oost-west georiënteerd zijn. Hoewel er ook hier gevallen waren die nog tot ruim het jaar 800 door bleven gaan met het achterlaten van crematierestanten, valt aan de locatie van de begraafplaatsen op dat beide religies gebruikmaakten van de oude, heidense locaties. Ondanks mogelijke pogingen van de kerk om de traditionele begraafplaatsen te vervangen, waren de Saksen kennelijk te gehecht aan hun traditionele begraafplaatsen om deze te vervangen en was het mogelijk, of in ieder geval geaccepteerd, om heidenen tussen christenen te plaatsen.⁴⁵

Hoe men het ook wendt of keert, het bekeren van de Saksische bevolking van onderuit was een langzaam proces. Hoewel de religie persoonlijk aan de man gebracht werd, is het vanuit theoretisch opzicht een ontoereikende manier om de massa in korte tijd te kunnen bekeren zoals Karel de Grote dat wenste. Bekering van bovenaf bleek dan ook een aanpak te zijn die haar vruchten veel duidelijker afwierp. Zelfs al vóór de veroveringen onder Karel de Grote was men hier kennelijk al van op de hoogte, zowel de missionarissen als de Saksen zelf. Voor de komst van de Franken, kenden de Saksen drie sociale klassen: de *edhilingui* (aristocraten), de *frilingi* (vrije boeren) en de *lazzi* (onvrije boeren).⁴⁶ Beda, ook wel bekend als de vader van de Engelse geschiedschrijving, schrijft dat er al onrust bestond onder de *edhilingui* en de lagere sociale klassen, de *frilingi* en de *lazzi*, zo ook op het gebied van de kerstening. Zo stierven twee Engelse missionarissen een martelaarsdood in 695 toen zij poogden het opperhoofd van een dorp te bekeren, in de angst dat hierdoor het hele gebied verplicht zou worden om met hem mee te bekeren.⁴⁷ Edelen dienden als voorbeeld voor het lagere volk en konden tevens overtuigd worden om te bekeren vanuit beweegredenen die niet alleen religieus van aard waren. Zo waren er veel edele Saksische families die het christendom omarmden om

⁴⁴ Ibidem, 562-563.

⁴⁵ Ibidem, 560-561.

⁴⁶ Cosack, 'Pagan Saxon Resistance', 46.

⁴⁷ Eric J. Goldberg, 'Popular Revolt, Dynastic Politics, and Aristocratic Factionalism in the Early Middle Ages: The Saxon Stellinga Reconsidered', *Speculum* 70 (1995), 467-501, alhier 473-474.

zich tot de Frankische hogere klasse te kunnen tellen. Het christendom werd, naast een manier om de gunst van de koning te krijgen, gezien als een hogere en beschaafdere cultuur.⁴⁸ Bovendien werd dit ook actief aangemoedigd door middel van omkoppingen. Een plaats in het Frankische hof zou voor velen onder de nobiliteit al genoeg kunnen zijn geweest om zich te willen bekeren tot het christendom, en dit gebeurde dan ook te pas en te onpas.⁴⁹

De acceptatie van het christendom onder de edelen was ook terug te zien in de toename van kloosters in de Saksische landen. Gedurende de negende eeuw zouden er 177 jonge Saksische edelen in het klooster van Corvey alleen al als monnik toe zijn getreden, maar ook in Saksen zelf werd het een nieuwe standaard voor edelen om een klooster op te richten met een eigen schutsheilige. Hoewel veel van deze kloosters opgericht zijn onder Frankische namen, blijken veel Saksen een Frankische naam aangenomen te hebben om deel te nemen aan een proces dat erg veel doet denken aan het romaniseringsproces in het Romeinse Rijk.⁵⁰ Door zich aan de passen aan de Frankische (hof)cultuur, wisten veel edele Saksische families zich hogerop te werken en trachtten zij de gunst van de Frankische koning te verwerven.

Het lag dan ook voor de hand dat de Franken ervoor kozen om de steun van de nobiliteit te zoeken, met als gevolg dat de andere klassen het onderspit moesten delven. De *frilingi* en de *lazzi* verloren hun politieke invloed als gevolg van de afschaffing van de Raad van Marklo, een jaarlijkse raad die plaatsvond in Marklo waar afgevaardigden van iedere nederzetting en iedere sociale klasse een stem hadden met betrekking tot wetten, vonnissen en oorlogen.⁵¹ Ook werden zij geacht diensten te leveren aan hun leenheren, de *edhilingui*, werden gedwongen hun tradities en oude religie op te geven en waren onderhevig aan hoge straffen indien hier geen gehoor aan werd gegeven; straffen die uiteraard door de *edhilingui* werden gehandhaafd.⁵² Waar de Saksische gebieden voorheen nog enige mate van gelijkheid leken te kennen, introduceerde de Frankische veroveringen en het christendom het begin van de middeleeuwse feodaliteit. Als gevolg hiervan werden er in de eerder genoemde *Capitulatio de Partibus Saxoniae*, naast wetten tegen het heidendom en het weigeren van het christendom, wetten opgenomen om de Frankische heersers en edelen te versterken. Zo waren er wetten tegen ontrouw jegens de koning, het ontvoeren van een dochter van een heer, het vermoorden

⁴⁸ Karras, 'Pagan Survivals', 556.

⁴⁹ Goldberg, 'Popular Revolt', 476.

⁵⁰ Karras, 'Pagan Survivals', 556.

⁵¹ Mayr-Harting, 'Charlemagne', 1124-1125.

⁵² Goldberg, 'Popular Revolt', 478.

van een heer of zijn vrouw en het samenzweren tegen christenen of de Frankische staat met andere heidenen.⁵³

Al met al was de nobiliteit voor Karel de Grote het sterkste wapen om niet alleen een stabiel maar ook een christelijk Saksen achter te laten. Zo lijkt het er dan ook op dat een meerderheid van de *edhilingui* tegen 785 al bekeerd was. Naast het feit dat er binnen deze groep lieden bestonden die al van meet af aan missionarissen hadden verwelkomd, ondersteunden zij later ook de kerken door middel van donaties en kwam een grote hoeveelheid van de negende-eeuwse theologen (waaronder ook de schrijver van de *Heliand*) uit deze klasse. Het was dan ook deze klasse die de gunst van Karel de Grote kende en al met al het meeste baat hadden bij de komst van Karel. Zo schafte hij de Raad van Marklo af, gaf hij de politieke macht daarvan aan de Saksische nobiliteit en codificeerde hij hun rechten. De samenwerking tussen deze Saksische en Frankische families kan bovendien waargenomen worden in de hoeveelheid huwelijken in de decennia na de Frankische veroveringen.⁵⁴ Het zouden dan ook deze aristocratische families zijn die een kleine eeuw later het fundament waren van het Ottoonse Saksen.⁵⁵

Naschokken en gevolgen

De bekeringswerken in Saksen moeten een leerzaam proces zijn geweest voor zowel het Frankische Rijk alsook de missionarissen en theoretici van de christelijke leer. Tevens kwam er ook na de Frankische veroveringen geen eind aan het bekeringswerk in de Saksische gebieden. Kijkend naar methoden die toegepast werden in soortgelijke gebieden in dezelfde tijd, zou men zelfs kunnen zeggen dat het pas na de pacificatie rond 804 was dat het echte werk daadwerkelijk begon. Zo stelde Alcuinus in een brief uit 796 aan het hof van Karel de Grote in navolging van de verovering van de Avaren dat het niet een kwestie was van heidenen te overtuigen om hun oude geloof op te geven, maar ging hij ervan uit dat missionarissen juist met name te maken zouden krijgen met heidenen die inmiddels al bereid waren om het christendom te accepteren en deze te begeleiden op hun pad naar het christendom. Met name de theorieën van de *Ratio de cathecizandis rudibus* zou de missionarissen hierbij moeten ondersteunen. Deze tekst besteedde bijzonder weinig aandacht aan het overtuigen van de heidenen, maar plaatste de nadruk eerder op het begeleiden van de

⁵³ Karras, 'Pagan Survivals', 557.

⁵⁴ Goldberg, 'Popular Revolt', 476-478.

⁵⁵ Karl Leyser, *Communications and Power in Medieval Europe: The Gregorian Revolution and Beyond* (Londen, 1994), 54.

heidene die al bereid waren meer te leren over de christelijke leer.⁵⁶ Ook moesten de heidenen volgens dit traktaat niet willen bekeren vanuit materiële of wereldlijke beweegredenen, maar om eeuwig leven te verkrijgen. De nadruk hierbij lag dan ook bij het leven van een goed, christelijk leven om ervoor te zorgen dat de ziel een gelukkige toekomst tegemoet ziet.

Het werk ging uitgebreid in op wat niet bij dit goede leven hoorde, zoals het aanbidden van afgodsbeelden, het plegen van een moord of overspel, valse getuigenissen afleggen, deelnemen aan bezweringen, voorspellingen of offers aan heidense goden maken en de godsdienstplicht op een andere plek dan een christelijke kerk vervullen. Bovendien was het belangrijk dat de christelijke God vergeleken werd met de heidense goden, zodat de superioriteit van de eerste duidelijk gemaakt kon worden en zijn almachtige, barmhartige, rechtvaardige, goede en wijze karakter helder werd.⁵⁷ In een pauselijke brief naar Nikolas I van Bulgarije uit 866, die gebaseerd was op eerdere ervaringen die opgedaan waren in onder andere Saksen, moest men er bovendien voor zorgen dat nieuwe gebruiken in het huwelijk geïntroduceerd werden, zoals de christelijke visie op bloedverwantschap en overspel, maar moest de bekeerde ook onderwezen worden op hoe deze zich moest kleden voor de kerkgang, hoe te bidden, de sacramenten te ontvangen, boete te doen en de plicht om de kerk financieel te steunen. Al deze gebruiken kunnen gezien worden als de aller-noodzakelijkste basisprincipes waar nieuwe bekeerlingen kennis mee zouden moeten maken vanaf het moment dat ze de doop hadden ondergaan.⁵⁸ Het was klaarblijkelijk een lang proces om zelfs na de doop de mensen te onderrichten en alle banden met het oude geloof te verbreken.

Het is goed mogelijk dat Karel de Grote tegen het einde van zijn regeringsperiode meer concessies deed met betrekking tot de gehanteerde bekeringsmethoden. De brief van Alcuinus met betrekking tot de Avaren ging weliswaar over een ander gebied, maar zou net zo goed over de Saksische gebieden kunnen zijn gegaan en was wellicht, wanneer men de onderliggende gedachten en beweegredenen van Alcuinus in gedachte houdt, zelfs ook geschreven om terug te blikken op de Saksische methode en hier verandering in aan te brengen. Het heffen van belastingen aan heidenen werd onder andere aan de kaak gesteld – iets dat inmiddels voor veel problemen had gezorgd in Saksen – eveneens een betoog om de leer van Augustinus zijn werk *Ratio de cathecizandis rudibus* te hanteren in plaats van

⁵⁶ Sullivan, 'Carolingian Missionary Theories', 277.

⁵⁷ Ibidem, 284-285.

⁵⁸ Ibidem, 290-291.

politieke druk toe te passen op de lokale bevolking. Het feit dat er na 797 een tijdlang niets meer wordt vernomen van het onderwerp, zou er dan ook op kunnen duiden dat Karel de Grote hier gehoor aan gaf.⁵⁹ Blijkbaar bestond er immers nog de angst dat lang na de vele Saksenoorlogen en de vele opstanden nog veel Saksen naar hun oude geloof zouden terugkeren. Dit blijkt wel uit een brief van het kleinkind van hertog Widukind, Waltbraht, uit 850. Toen deze een klooster op wilde richten in Wildeshausen, vroeg hij aan Paus Leo IV om enkele relieken uit Rome om tentoon te stellen in het klooster. Er bestond namelijk nog een grote angst dat de bevolking daar terug zou gaan naar hun oude gebruiken. Het tentoonstellen van dergelijke relieken kon niet alleen pelgrims naar het klooster lokken, maar tevens de lokale bevolking overtuigen van de kracht van dergelijke relieken en de kracht van het christendom.⁶⁰ Zelfs nog tot in de elfde eeuw zijn er gevallen te vinden waarin de verering van bomen en natuurreligie nog steeds bestreden werd. In een verslag van aartsbisschop Unwan van Hamburg-Bremen, een bisdom dat met name gebied omhelst dat Karel de Grote drie eeuwen daarvoor nog had veroverd van de Saksen, wordt gesproken van ‘een bevel om alle heidense ritens, waarvan het bijgeloof in de regio nog steeds bloeit, volledig uit te bannen zodat de heiligdommen vervangen kunnen worden door kerken.’⁶¹

Wellicht de sterkste naschok van de kerstening van Saksen kwam gedurende de regeerperiode van de kleinzonen van Karel de Grote, Lodewijk de Duitser en Lotharius, die verweven waren in een burgeroorlog om de heerschappij van Saksen in 841. Een grote groep Saksen schaarden zich achter Lotharius, die hen, naar het leek, dezelfde rechten als hun voorouders had beloofd met betrekking tot het vereren van heidense symbolen.⁶² Deze groep noemde zich de *Stellinga*, oftewel kameraden, en bestond voornamelijk uit de kleinzonen van de voorheen zo benadeelde *frilingi* en *lazzi*. De opstand, alsook de kasten van de Saksische bevolking, zijn uitgebreid omschreven in het werk van de Frankische historicus (en kleinzoon van Karel de Grote) Nithard. Hij spreekt van drie voornaamste doelen van de opstand: zichzelf wreken op de nobiliteit, afschaffing van de wetten in de *Lex Saxonum en de capitulatio*, en het breken van christelijke eden die gemaakt zijn en terug te keren naar het heidens geloof.⁶³ De *Stellinga* wilde dan ook voornamelijk terugkeren naar de tijd van voor de Frankische veroveringen waarin het christendom het land van hun voorouders nog niet had aangetast. Gerward, schrijver van de *Annalen van Xanten*, schrijft dat het de *Stellinga* zelfs

⁵⁹ Mayr-Harting, ‘Charlemagne’, 1128-1129.

⁶⁰ Leyser, *Communications and Power in Medieval Europe*, 55.

⁶¹ Karras, ‘Pagan Survivals’, 563-564.

⁶² Cosack, ‘Pagan Saxon Resistance’, 46.

⁶³ Goldberg, ‘Popular Revolt’, 480-482.

lukte om enkele edelen te vervolgen en vernederen. Dit maakt het overigens de enige, in bronnen bekende, Europese opstand in de periode tussen de zesde en de tiende eeuw.⁶⁴ Hoewel Lodewijk de Duitser als overwinnaar uit de burgeroorlog kwam en de *Stellinga* op harde wijze neer werd geslagen, geeft ook dit aan dat zelfs nog 40 jaar na het einde van de Saksenoorlog en de opstanden aldaar er nog steeds animo onder de Saksen was om af te stappen van het christelijk geloof.

Conclusie

De kerstening van de Saksische gebieden is een proces dat op zijn minst een eeuw lang heeft geduurd; van een langzame opbouw door pioniers die voet zetten in de woeste, ongetemde wouden van Germaanse krijgers in het begin van de achtste eeuw, tot de onderwerping van een verslagen en verbitterd volk door een buitenlandse koning in het begin van de negende eeuw. In de loop van dit werk zijn dan ook twee verschillende benaderingen aan het licht gekomen: bekeringswerk door missionarissen van voornamelijk Angelsaksische afkomst door middel van culturele integratie en bekeringswerk door het Frankische Rijk door middel van politieke druk, oorlog en wetgeving. Waar dit proces weifelend en langzaam begon, raakte het in een stroomversnelling na de eerste veroveringen van Karel de Grote in 772. Hierna veranderde binnen enkele decennia de levenswijze van het Saksische volk in radicaal tempo. Toch is gebleken dat er zelfs na deze decennia nog sprake was van Saksen die hardnekkig vast bleven klampen aan de cultuur van hun voorouders door middel van offers aan heidense goden, crematie van hun doden en voortdurende weigering van de doop. Zelfs een grote meerderheid van de Saksen die het christendom accepteerde, kon betrapt worden op het voortzetten van enkele oude gebruiken, zij het bewust of onbewust. Verslagen die ons overgeleverd zijn door monniken en kloosterorden (waarvan velen in Saksen zelf) verraden een zekere mate van continuïteit van aanhoudende tradities zoals feestvieringen op heilige dagen en plekken, waarzeggerij en de verering van bomen.

Continuïteit van oude gebruiken, maakte het mogelijk makkelijker voor het Saksische volk om het christendom te accepteren, maar de uiteindelijke voortbestaan daarvan was niet het beoogde effect van Rome of haar missionarissen. Door middel van al dan niet strenge wetten werd in de loop der tijd gepoogd alle sporen van het oude, heidense geloof uit te wissen met afwisselend effect. Het christendom kan dan ook niet ervaren worden als een paradigmawisseling. Het christendom werd geïnterpreteerd en begrepen op een manier dat

⁶⁴ Ibidem, 467-468.

identiek was aan het oude, heidense geloof. De hulp van de christelijke God kon worden verkregen door middel van devotie en gebed dat niet bijzonder veel verschilde van de manier waarop de Germaanse goden om hulp gevraagd konden worden, en elementen daarvan werden in bijvoorbeeld het Evangelie toegepast om deze begrijpelijker te maken voor een andere cultuur. De oude goden werden weliswaar niet geïnterpreteerd als een alternatieve versie van de christelijke God en werden als duivels neergezet, maar het feit dat deze godheden niet ontkent worden en de manier waarop de christelijke leer wordt uitgelegd en geïnterpreteerd in werken zoals de *Heliand*, duiden op een sterke mate aan syncretisme.

Kijkend naar de zorgvuldige manier waarop de missionarissen te werk gingen en de hoeveelheid gebruiken die nog doorbloedden tot in de elfde eeuw en, in zekere zin, nog tot op de dag van vandaag waargenomen kunnen worden, is er dus geen sprake van een volledige breuk met oude gebruiken noch discontinuïteit. De missies die in Saksen plaatsvonden is qua vreedzame bekeringsmethodes tekenend voor en niet zo heel verschillend van de manier waarop de meeste Germaanse volkeren deze hebben ondergaan. De Saksische kwestie onderscheidde zich echter door de grootschalige en gedwongen doop die de plaats van de geleidelijke bekering van de missionarissen overnam samen met de delegatie van macht naar de *edhilingui*.

Het is dan ook mijn bevinding dat het juist de komst van wetgeving onder het Frankisch beleid was dat voor hevige onrusten onder met name de lagere sociale klassen zorgde en de kerstening van Saksen als uitzonderingsgeval op de rest van de Germaanse gebieden maakte. Door het kwijtraken van hun rechten en hun onderwerping aan de nobiliteit, werden de *frilingi* en de *lazzi* sterk benadeeld en werden hun vrijheden en rechten sterk aan banden gelegd ten faveure van de *edhilingui*. Tevens kan de strenge wetgeving zoals die terug te vinden is in de *Capitulatio* gezien worden als hoogst onchristelijk voor deze tijd. Het was niet zozeer Karel die als een ijzeren-getongde apostel predikte, maar het was Karel zijn eigen *jihad*.⁶⁵ Het moeten aanpassen aan een nieuwe religie zorgde zonder meer voor haar eigen uitdagingen en onrusten dat ook in andere gebieden aan bod was gekomen, maar het enige dat Saksen uiteindelijk onderscheidde van andere Germaanse gebieden, was het gebrek aan geleidelijke bekering. In Karel zijn drang om de Saksische gebieden zo snel mogelijk te onderwerpen en te unificeren onder één religieuze doctrine, heeft hij het mogelijk alleen maar

⁶⁵ Flierman, *Pagan, Pirate, Subject, Saint*, 153.

moeilijker voor zichzelf gemaakt en de kerstening van Saksen achteruit gezet, getuige de vele opstanden die plaats hebben gevonden.

Hoewel de kerstening van de Saksen hen met de opkomst van de Ottoonse beschaving spoedig op de voorgrond van het Europees toneel zou zetten en tevens een nieuwe en een mogelijk beschaafdere levenswijze introduceerde, kan de verwoesting van oude, heidense gebruiken, cultuur en religie uiteindelijk niet onthouden worden van de annalen van de geschiedenis. Toen de Saksische microkosmos in botsing kwam met de christelijke, kon er uiteindelijk maar één overblijven. Hoewel het overdreven zou zijn om te spreken van een aardverschuiving in de Saksische manier van leven en cultuur gezien de elementen die uiteindelijk nog overgeleverd zijn en de syncretische manier waarop missionarissen en auteurs te werk gingen, moest de Germaanse levenswijze plaatsmaken voor de vroegmiddeleeuwse equivalent van een globale cultuur – het christendom – door veel oude gebruiken, rites, goden, verhalen en afbeeldingen voor eeuwig in de ban te doen en kwijt te raken.

Wellicht schuilt er – diep van binnen – misschien toch nog iets van het Germaans geloof in ons dagelijks leven? Is de verering van heilige Donarbomen en het geloven in een heilige, oude man die op een vliegende schimmel en een schare volgelingen op donkere dagen ons land doorkruist voorgoed uit onze cultuur verdwenen? Wellicht staat het antwoord op die vraag gewoon wel in onze eigen huiskamers ten tijde van een christelijk feest, of kan een zekere goedheiligman daar eens een keer antwoord op geven.

Bibliografie

Gedrukte bronnen

Bonifatius, *The Letters of Saint Boniface*, vert. Ephraim Emerton (New York, 1940).

Einhard, *Vita Karoli Magni*, vert. Samuel Epes Turner (Los Angeles, 2016).

Literatuur

Cusack, Carole, 'Pagan Saxon Resistance to Charlemagne's Mission: 'Indigenous' Religion and 'World' Religion in the Early Middle Ages', *Pomegranate: The International Journal of Pagan Studies* 13 (2011), 33-51.

Flierman, Robert, *Pagan, Pirate, Subject, Saint. Defining and Redefining Saxons, 150-900 A.D.* (Utrecht, 2015).

Goldberg, Eric J., 'Popular Revolt, Dynastic Politics, and Aristocratic Factionalism in the Early Middle Ages: The Saxon Stellinga Reconsidered', *Speculum* 70 (1995), 467-501.

Karras, Ruth M., 'Pagan Survivals and Syncretism in the Conversion of Saxony', *The Catholic Historical Review* 72 (1986), 553-572.

Leyser, Karl, *Communications and Power in Medieval Europe: The Gregorian Revolution and Beyond* (Londen, 1994).

Mayr-Harting, Henry, 'Charlemagne, the Saxons, and the Imperial Coronation of 800', *The English Historical Review* 111 (1996), 1113-1133.

Palmer, James, 'Defining paganism in the Carolingian world', *Early Medieval Europe* 15 (2007), 402-425.

Sailer, Johann M. en Michael A. Van Steenwijk, *Brieven uit alle eeuwen der christelijke tijdrekening*, 4 dln (Rotterdam, 1830).

Sullivan, Richard E., 'Carolingian Missionary Theories', *The Catholic Historical Review* 42 (1956) 273-295.

Wallace-Hadrill, John M., *The Frankish Church* (Oxford, 1983).

Wood, Ian, 'Christianisation and the dissemination of Christian teaching', *The New Cambridge Medieval History* (2008) 710-734.